

Eyyûbîler Dönemi Siyasi ve Dinî Dinamikler Bağlamında Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî'nin İdamı

Mahmut Recep Keleş

0000-0002-5955-226X

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye

ror.org/01a0mk874

mrkeles@nku.edu.tr

Öz

Selâhaddin Eyyûbî'nin kurduğu Eyyûbî Devleti, siyasi ve dinî açıdan zengin ve karmaşık bir tarihî dönemi temsil eder. Bu dönemin en önemli olaylarından biri, İsrâkî felsefe akımını kuran filozof Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî'nin idamı ve bu dramatik olayın ardından meydana gelen geniş çaplı siyasi ve dinî etkilerdir. Selâhaddin, genel olarak alimlere vermiş olduğu desteklerle yardımsever bir hükümdar olarak tanınmasına karşın, felsefi çalışmalara ve bu konudaki eğilimlere karşı sert bir tutum sergilemiştir. Bu durum, Eyyûbîlerin yönetimi altındaki şehirlerde, felsefi ilimlerin aksine İslami ilimlerin öğretilmesine odaklanan medreselerin sayısının artmasına ve bu alanların ilim merkezleri haline gelmesine yol açmıştır. Sühreverdî'nin idamı, Selâhaddin'in alimlerle ilişkilerinin karmaşıklığını ve dönemin siyasi hassasiyetlerini belirgin bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sühreverdî'nin yenilikçi felsefi fikirleri ve siyasi ilişkileri, özellikle Halep'te güçlü olan Şâfiî-Eş'arî ulemasını endişelendirmiş, onun dinî ve siyasi yapılarca tehdit olarak algılanması, idam sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bu durum, Selâhaddin'in yönetimi sırasındaki iç siyasi dengeleri ve dönemin dinî dinamiklerini aydınlatmaktadır. Selâhaddin'in hükümdarlık dönemi, Haçlı Seferleri ve İslam dünyasındaki mezhepsel çatışmalarla yoğun bir şekilde iç içe geçmiştir. Selâhaddin, Haçlılarla mücadele ederken ve İslam dünyasında birlik sağlama gayreti içindeyken, yaygın İslam mezhepleri olan Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî'yi desteklemiş, ancak Eyyûbî dönemi alimlerinin etkisiyle İsmâîlî ve Hanbelî mezheplerine ve alimlerine karşı daha katı bir tutum takınmıştır. Bu politika, Selâhaddin'in İslam devletleriyle olan ilişkilerini belirgin bir şekilde etkilemiştir. Sühreverdî'nin idamı, Selâhaddin'in alimlerle olan ilişkilerindeki çelişkileri ve dönemin siyasi duyarlılıklarını vurgulayan tarihi bir öneme sahip bir olay olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum, Sühreverdî ile Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu ve Halep hâkimi el-Melikü'z-Zâhir arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve dönemin siyasi duyarlılığını ortaya koymuştur. El-Melikü'z-Zâhir, hocası Sühreverdî'ye olan sadakatini, onun ölüm emrini vermeye teşvik edenleri cezalandırarak göstermiş ve böylece Selâhaddin'in alimlerle olan çelişkili doğasını ve dönemin siyasi hassasiyetlerini açığa çıkarmıştır. Bu durum, Eyyûbî Devleti'nin siyasi ve dinî yapısının karmaşıklığını ve dönemin zorlu dengelerini temsil eden bir örnektir.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi; Eyyûbîler; Selâhaddin Eyyûbî; el-Melikü'z-Zâhir; Sühreverdî

Öne Çıkanlar

- Selâhaddin Eyyûbî döneminde Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî'nin idamının siyasi ve dinî dinamikler bağlamında incelendiği kapsamlı bir araştırmayı içermektedir.
- Sühreverdî'nin orijinal fikirleri, Eyyûbî ve Artuklu saraylarındaki etkisi ve Selâhaddin Eyyûbî'nin Sühreverdî'ye bakışı gibi konuları detaylandırmaktadır.
- Sühreverdî'nin felsefi ve dinî düşüncelerinin, dönemin alimlerince nasıl algılandığı ve bu algının Sühreverdî'nin idamına nasıl yol açtığı araştırılmaktadır.
- Sühreverdî'nin idamının sadece bireysel bir olay olmaktan ziyade, dönemin karmaşık politik ve dinî yapısının bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır.

Atıf Bilgisi

Keleş, Mahmut Recep. "Eyyûbîler Dönemi Siyasi ve Dinî Dinamikler Bağlamında Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî'nin İdamı". *Eskiyeni* 53 (Haziran 2024), 533-556.

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	01 Ocak 2024
Kabul Tarihi	16 Haziran 2024
Yayın Tarihi	30 Haziran 2024
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin - intihal.net
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

The Execution of Sheikh Shihāb al-Dīn al-Suhrawardī in the Context of Political and Religious Dynamics of the Ayyūbids Period

Mahmut Recep Keleş

0000-0002-5955-226X

Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Tekirdag, Türkiye

ror.org/01a0mk874

mrkeles@nku.edu.tr

Abstract

The rule of Saladin in the Ayyūbids State represents a rich and complex historical period in terms of political and religious aspects. One of the most significant events of this period is the execution of the Muslim philosopher Sheikh Shihāb al-Dīn al-Suhrawardī and the extensive political and religious implications that followed this dramatic event. Despite being known as a benevolent ruler who generally supported scholars, Saladin displayed a harsh attitude towards philosophical studies and education. This led to an increase in the number of madrasas focusing on Islamic sciences, as opposed to philosophical sciences, in the cities under Ayyūbid rule and turning these areas into centers of knowledge. The execution of al-Suhrawardī vividly illustrates the complexity of Saladin's relations with scholars and the political sensitivities of the time. Al-Suhrawardī's innovative philosophical ideas and political relationships particularly concerned the influential Shāfi'i-Ash'arī scholars in Aleppo, leading to his perception as a threat by religious and political structures and initiating the process of his execution. This situation sheds light on the internal political dynamics during Saladin's rule and the religious dynamics of the time. Saladin's reign was heavily intertwined with the Crusades and sectarian conflicts in the Islamic world. While contending with the Crusaders and striving for unity in the Islamic world, Saladin supported the widespread Islamic schools of thought such as Shāfi'i, Ḥanafī, and Mālikī, but adopted a stricter stance against the Ismā'īlī and Ḥanbalī sects and scholars due to the influence of Ayyūbids-era scholars. This policy significantly impacted Saladin's relations with Islamic states. The execution of al-Suhrawardī holds historical significance as it highlights the contradictions in Saladin's relations with scholars and the political sensitivities of the time. This event reveals the complexity of the relationship between Al-Suhrawardī, the son of Saladin and the ruler of Aleppo, al-Malik al-Zāhir, and the political sensitivity of the period. Al-Malik al-Zāhir demonstrated his loyalty to his mentor al-Suhrawardī by punishing those who encouraged him to issue the order for his death, thus exposing Saladin's conflicting nature with the scholars and the political sensitivities of the time. This situation is an example representing the complexity of the political and religious structure of the Ayyūbids State and the challenging balances of the period.

Keywords

Islamic History; Ayyūbids; Saladin; al-Malik al-Zāhir; Suhrawardī

Highlights

- This study encompasses a comprehensive examination of the execution of Sheikh Shihāb al-Dīn Suhrawardī during the period of Saladin’s rule, within the context of political and religious dynamics.
- It delves into topics such as Suhrawardī’s original ideas, his influence in the Ayyūbids and Artuqid courts, and Saladin’s perception of Suhrawardī.
- Furthermore, it explores how Suhrawardī’s philosophical and religious thoughts were perceived by the scholars of the time and how this perception led to his execution.
- It reveals that Suhrawardī’s execution is not merely an individual event but rather a reflection of the complex political and religious structure of the era.

Citation

Keleş, Mahmut Recep. “The Execution of Sheikh Shihāb al-Dīn al-Suhrawardī in the Context of Political and Religious Dynamics of the Ayyūbids Period”. *Eskiyeni* 53 (June 2024), 533-556.

Article Information

<i>Date of submission</i>	01 January 2024
<i>Date of acceptance</i>	16 June 2024
<i>Date of publication</i>	30 June 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Eyyübîler devletinin kurucusu ve Kudüs fatihi Selâhaddin Eyyübî'nin (1171-1193) emriyle Sühreverdî'nin idam edilmesi, çevresindeki alimlerin ona haset duymalarının yanı sıra, Sühreverdî'nin orijinal fikir ve düşüncelerinin diğer filozof ve ilim adamlarından farklı olması ve bu düşünce akımlarının bir medrese veya hankah gibi ilmî tartışmaların yapıldığı merkezler yerine, el-Cezîre'deki Eyyübî ve Artuklu meliklerinin saraylarında yapıyor olması, onun politik anlamda bir güç arayışında olduğu izleniminden dolayı gerçekleşmiştir.¹ Sühreverdî'nin saraylardaki yaşamı, onun matematik, astronomi, felsefe ve simya gibi ilimlere ilgi duyan dönemin hükümdarları tarafından takdir edilen bir ilim adamı portresiyle ilişkilidir. Sühreverdî'nin işraki felsefeyle süslenmiş siyaset ve ahlâk düşüncesi ve devlet adamlarına yaptığı nasihatler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Sühreverdî gibi pek çok filozof, saraylarda yer almış ve dönemin hükümdarlarından himaye ve destek görmüştür.² Sühreverdî bu konuda yalnızca bir örnek olup alimler ile hükümdarlar ve filozoflar ile hükümdarlar arasındaki ilişkiler oldukça yaygındı. Hükümdarlar, sadece Müslüman alimleri değil, aynı zamanda gayrimüslim ilim adamlarını da himaye ederek tanınırlık kazanmışlardı.³ Sühreverdî'nin diğer alimlerden ayrılan özelliği, değişen İslam dünyasında hâlâ eski şartların geçerli olduğu yanlıgısıyla, düşünce kısıtlamaları olmaksızın ilmi faaliyetlere katılmasıydı.⁴

Selâhaddin'in Halep'i güçlükle ele geçirmesinin yanı sıra, bu şehirde hâlâ Zengîlere karşı bir minnettarlık duygusunun olması, Zengîlerin ulema ile yakın ilişkileri ve onlara verdikleri destekler, Halep'te oluşabilecek bir kriz sırasında alimler arasındaki dinî, siyasi ve fikri çatışmaların büyük bir fitneye yol açma tehdidi nedeniyle hassas bir yaklaşım sergilenmesi gerekiyordu.⁵ Selâhaddin, Artukluların Harput kolunun hükümdarı İmâdeddin'in (1185-1204), Zengîler gibi alimleri himaye etmesi ve bu alimleri siyasi amaçları doğrultusunda kullanması konusunu dikkate almıştır. Bu bağlamda, İmâdeddin'e hizmet eden alimlerin siyasi manevralar yapması, Selâhaddin'in bu alimlere ve onlarla ilişkili olanlara şüphyle bakmasına yol açmış ve gerektiğinde onları sert bir şekilde cezalandırma politikasını tercih etmesine sebep olmuştur.⁶ Eyyübîlerin siyasi olarak güç kazandığı dönemde Zengî -Eyyübî rekabeti yaşanırken, Artuklular da bu denklemin içinde yer almışlardır. Artuklular, Doğu Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin temsilcisi olarak ön plana çıkmışlardır. Diğer yandan, Zengîler, daha düzenli bir devlet sistemiyle Selçukluların mirasını sürdürerek Selçuklu benzeri bir yapı sergilemişlerdir⁷ Zengî-Eyyübî çekişmesinde Bâtınîler de yer almakta, ancak genellikle Zengîlerin yanında konumlanmaktadırlar.⁸

¹ Şemseddin Şehrezûrî, *Târihü'l-Hükemâ* : "Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatü'l-Efrâh" (Trablus : Cem'iyetü'l-Da'veti'l-İslamiyye el-Alemiyye [The World Islamic Call Society], 1988), 17.

² Eyüp Bekiryazıcı, "Anadolu'dan Halep'e ya da Ölüme Seyahat: Sühreverdî el-Maktûl", ed. Mustafa Demirci, Ali Temizel, M. Ali Hacıgökmen, Sefer Solmaz, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya)* (Konya: TTK, 2013), 171-184.

³ Joan E. Gilbert - Harun Yılmaz, "Ortaçağ'da Şam'da İslâmî İlimlerin Kurumsallaşması ve İlimin Meslek Haline Gelişi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Şubat 2009), 171-193.

⁴ D. Marcotte Roxanne, "Suhrawardi al-Maqtul, The Martyr of Aleppo", *al-Qantara* 22/2 (2001), 375-393.

⁵ Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyubi ve Dönemi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 15.

⁶ Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyubi Devleti Teşkilatı* (Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2013), 58-59.

⁷ Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten* 26/103 (20 Temmuz 1962), 501-502.

⁸ Şeşen, *Selâhaddin*, 94-96.

Özellikle Bâtınîlerin Halep'te etkin bir rol oynamaları göz önünde bulundurulduğunda, Sühreverdî'nin siyasi bağlantıları nedeniyle bir Bâtınî olarak algılanma endişesi, ona karşı şüpheli bir tutum benimsenmesine yol açmıştır.⁹ Sühreverdî'nin, Eyyûbî ve Artuklu saraylarında politik bir etki arayışı içerisinde olduğu düşünülmesi, özellikle dönemin yöneticileri tarafından korunması ve siyasi ilişkileri nedeniyle Bâtınî olarak nitelendirilme endişesi, diğer alimlerden farklı olan düşünceleri ve ilmî çalışmalarıyla dikkat çekmesinden kaynaklanmıştır. Bu durum, saray çevrelerindeki entelektüel tartışmalara belirgin bir şekilde yansımıştır.

1. Selâhaddin Eyyûbî'nin İsyanlara Karşı Yaklaşımı

Selâhaddin Eyyûbî Suriye'deki var olabilmek için Nüreddin Zengî'nin (1146-1174) ölümünden sonra onun mirasını devralmak için halefleriyle uzun soluklu bir mücadeleye girişmişti.¹⁰ Selâhaddin, 1171'de Fâtımî Devleti'ne (909-1171) son vermiş olmasına rağmen, eski düzeni özleyen bazı gruplar Fâtımî hilafetini yeniden canlandırmak amacıyla isyan etmişlerdir. Bu isyancılardan en önemlisi sayılan Kadîd el-Kaffâs adlı bir dâî, Mısır'da etkin faaliyetlerde bulunarak serbestçe hareket etmekteydi. Oluşturduğu düzen Mısır ve Suriye'de yayılıyor ve halkın büyük bir kısmını etkileyecek boyuta ulaşıyordu. Kadîd el-Kaffâs yakalanıp malzemeleri ve kitapları incelendiğinde İslâm'a aykırı yayınlar ele geçirilmiş ve bu durum onun sonunu hazırlamıştır. Kadîd el-Kaffâs'ın hareketi, gizli bir isyan olarak içten içe büyüyor ve pek çok kişiyi peşinden sürüklüyordu. Ancak Selâhaddin'in sağlam organizasyon yapısı sayesinde bu isyanlarla başa çıkılmış ve Mısır'daki Eyyûbî hakimiyeti pekiştirilmiştir. Buna rağmen, Fâtımîlerin etkisinin tamamen ortadan kalkmadığı da bilinmektedir.¹¹ Ehl-i Beyt'e ait kabir ve türbelere Mısırlıların gösterdiği özel ilgi ve saygı, Fâtımîlerin etkisinin devam ettiği bir göstergesidir.¹²

Halep'te hem Zengîler hem de Eyyûbîler döneminde, İmâmiyye Şiâsi bulunuyordu. Mısır'daki İsmâîlîler, Halep'tekilere kıyasla hem siyaseten hem de mezhebî açıdan daha güçlü bir konumda idiler. Halep'teki Nizârî-İsmâîlîler ise daha çok yerel güçlerden destek aldıkları için siyasi güçleri sınırlı kalmış ve etkileri büyük ölçüde ilmi alanda yoğunlaşmıştı. Nüreddin Zengî ve Selâhaddin Eyyûbî, bu kesimlerle özellikle ilmi ve siyasi mücadelelerde karşı karşıya gelmişlerdir.¹³ Bunun için Selçuklular döneminde özellikle Nizâmülmülk'ün çabalarıyla Nizâmiye Medreseleri kurulmuştu. Bunu takip eden süreçte her iki devlet Selçuklular da olduğu gibi benzer kurumlar inşa etmişlerdir. Zengîler döneminde Halep'te tesis edilen Nuriyye Medresesi ile Eyyûbîler döneminde Dımaşk'ta inşa edilen Salahiye Medresesi buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁴

⁹ Bekiryazıcı, "Anadolu'dan Halep'e ya da Ölüme Seyahat: Sühreverdî el-Maktûl ", 174; Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler* (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 30-38.

¹⁰ Şeşen, *Selahaddin*, 93.

¹¹ Serkan Özer, "Selâhaddin Eyyûbî'nin Fâtımîlerle İmtihanı: Komplolar ve İsyanlar", *Mavi Atlas* 8/2 (2020), 460.

¹² Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet* (İstanbul : Çağ Yayınları, 1987), 354; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân* (Beyrut : Dâru Sadır, 1978), 7/374-75; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 1/250; Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* (Kahire : Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1957), 1/163; Kadid el-Kaffas ile Sühreverdî'nin durumu birbirine bazı noktalarda benzeştikten Selâhaddin oğlunu bu noktada uyarılmış olmalıdır; bk. Mahmut Recep Keleş, *Eyyubiler : Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar* (İstanbul : Rağbet Yayınları, 2021), 73.

¹³ Bedrettin Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler* (İstanbul: Hivda, 2009), 21-24; Karakuş, *Haşhaşiler*, 85-95.

¹⁴ Ahmet Ocak, *Nizamiye Medreseleri : Selçuklu Devri Üniversiteleri* (İstanbul : Nizamiye Akademi, 2017), 71-75.

Hamdânîler (905-1004), 10. yüzyılda Halep, Musul ve Cezire bölgelerinde hüküm sürdüler. Siyasi ve dinî yaşamda etkili roller oynadılar ve devletlerini kurup güçlendirdikten sonra İmâmîye Şiasını güçlendirmek için çaba gösterdiler. Hamdânîler, genel olarak mutaassıb Şîî olarak kabul edilmezlerdi. Başkentleri Halep'te, İmami Şîîlerin yanı sıra Nizârî İsmâîlîler de bulunmaktaydı. Bu dönemdeki sosyal ve dinî çeşitlilik, Hamdânîlerin yönetimindeki toplumsal yapının bir yansımasıydı.¹⁵ Hasan Sabbâh'ın (öl. 1124) öncülük ettiği Batınîlik hareketi Suriye'ye, Selçuklular döneminde Şam topraklarına uzandı.¹⁶ Halep'teki ilk Sünnî medrese, Artukluların bir dönem buraya hâkim oldukları Süleyman b. İlgazi (öl. 1124) döneminde inşa edilebildi.¹⁷ Halep'in yoğun Şîî nüfuzu buna izin vermedi, ancak ehlibeyte mensup Sünnî bir alim tarafından inşa edilmesine Şîîler itiraz etmedi. Nûreddin Zengî (1146-1174) Şîîlerin toplu hareket etmelerini önlemek için bazı önlemler aldı. Şîî dinî önderlerini sürgün ederek Şîîlerin münferit kalmalarını sağladı. Nûreddin buna mukabil önemli Eşarî kalamcıları Halep'e davet etti ve onların kurduğu medreselerde görev vererek Şîîliğin yayılmasını önlemeyi amaçladı.¹⁸

Halep'in büyük çoğunluğu inanç esaslarını, felsefi yorumlarla destekleyen İmamî ve İsmailî Şîîlerden oluşmaktaydı. Sadece fıkıh ve muamelata mahsus konularda mücadele etmek yeterli değildi. Felsefi derinliğe ve kelim ilmine sahip ulemaya ihtiyaç hasıl olduğundan Nizâmîye medreselerinden yetişen alimler Nûreddin Zengî tarafından makbul bulunuyordu. Dimaşk'taki medreseler ve buraya tayin edilen müderrislerde bu felsefi vukûfiyete pek bakılmıyordu.¹⁹ Halep'te durum farklıydı. Burada Şîîler güçlü olduğundan Nûreddin müderris tayin ederken sıradan birisini tayin etmemiş, kelim ve cedel ilimlerine vukufiyetleri bulunan alimleri Halep başta olmak üzere Menbic, Hama ve Ba'lebek gibi şehirlerde istihdam etmiştir.²⁰

Selâhaddin Eyyûbî siyasi saiklerle Mısır'ı sünüleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Mısır Şîîliğini zayıflatırsa da burada bir devletin kurulamayacağını düşünen Selâhaddin, İsmailîliği yaymak için dâî yetiştiren kurum olan el-Ezher ve diğer dâîler ile ilgili kurumları kapatmıştır.²¹ Bu amaçla, medreseler kurarak iki asırdan daha fazla bir süre boyunca bölgede var olan Fâtımîliğin etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.²² Fâtımî hilafeti boyunca felsefi tartışmaların yaşanmış olduğu Mısır'da bu tarz faaliyetleri yasaklayarak bu ilimlerle meşgul olanlara karşı durmuştur. Selâhaddin Eyyûbî, Meşhedü'l-Hüseyn ve diğer

¹⁵ Edip Akyol, "Hamdanîler'de (905-1004) Dini ve Entelektüel Hayat", *İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 36-38.

¹⁶ Bernard Lewis, *Haşîşiler : Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset* (İstanbul : Sebil Yayınevi, 1995), 86.

¹⁷ Ejder Okumuş, "Artuklularda Din-Toplum İlişkileri" (I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri, Mardin: Dicle Üniversitesi, 2007), 337.

¹⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb* (Dimaşk (Damas): Institut Français de Damas, 1954), 311; Abdulkadir Turan, "Nûreddin Mahmud Zengî Devri'nde (541-569/1146-1174) İlmiye Sınıfı", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (31 Aralık 2018), 35; Nadir Karakuş, *Nureddin Zengî* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 113-125.

¹⁹ Gilbert - Yılmaz, "Ortaçağ'da Şam'da İslâmî İlimlerin Kurumsallaşması ve İlmin Meslek Haline Gelişi", 181.

²⁰ Mesela Sincar'da bulunan önemli alimlerden İbn Ebi Asrun'u davet etmiş ve ona Halep'te görev vermiştir. Ayrıca Halep civarında bulunan ve Şii nüfusun fazla olduğu Münbic, Hama, Balebek gibi şehirlere de İbn Asrun'un görev verdiği alimleri müderris olarak görevlendireceğini beyan etmiştir. İlhan Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 166

²¹ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devri* (İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı [İSAR], 2000), 49.

²² Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmi Faaliyetler*, 32.

ehlibeyt kabirlerini kapatmamış ve yıktırmamıştır. Aksine buralara sahip çıkarak tüm Müslümanların ortak değeri olarak görmüştür.²³ Selâhaddin, Seyyide Nefise Türbesinin yanı başında bulunan İmâm-ı Şâfiî Türbesinin yanına Nâsırıye Medresesini inşa etmiştir. Habûsanî gibi önemli ve tavizsiz bir fakih, bu medreseye müderris olarak tayin ederek özellikle İsmâîlîlere yönelik sert tedbirlerin alınmasında kendisine büyük görevler düşmüş ve o da Selâhaddin'den almış olduğu siyasi destekle İsmâîlîlere karşı tavizsiz tavrını devam ettirmiştir.²⁴

Fâtîmî devleti sona erdikten sonra eski düzen taraftarları, Eyyûbîleri alt etmek ve onları tekrar işbaşına getirmek için çeşitli isyanlar tertip etseler de başarılı olamamışlardır. Buna karşın Haçlılar ile irtibata geçerek Mısır'a saldırmalarını ve Selâhaddin'i mağlup etmelerini ve tekrardan İsmâîlîlerin iktidara gelmesini temine çalışmışlardır.²⁵ Eski iktidarı isteyenler Bâtînîlerin imamı Râşidüddin Sinan'a başvurarak Selâhaddin'e suikast düzenlenmesini istemişlerdir.²⁶ Selâhaddin, Mısır'daki isyan hareketlerini bastırdıktan ve İsmâîlîlerin yetiştiği yerleri kapattıktan sonra Mısır'da devletini ve gücünü iyice sağlamlaştırmıştır. Buna mukabil Mısır'dan Halep ve el-Cezire bölgelerine göç eden İsmâîlîler önceden beri var olanlar ile birlikte Suriye'de çoğunluk haline gelmeyi başarmışlardır. Bunların başında olan Râşidüddin Sinan, Nûreddin Zengî'den sonra oğlu el-Melikü's-Sâlih'in atabegi Gümüştegin'in desteğini almıştı. Selâhaddin'in Halep'i ele geçirmesini istemeyen Zengîler, Râşidüddin ile anlaşarak Selâhaddin'e iki kez suikast düzenlemişlerdir.²⁷ Bilâd-ı Şam'da bulunan Bâtînîler Mısır'daki İsmâîlîlerden sonra Selâhaddin'in kendilerini tasfiye etmesinden korkarak böyle bir yola girmişlerdir.²⁸ Selâhaddin ise Mısır ile Suriye'yi ve sonrasında el-Cezire'yi de birbiriyle birleştirmek suretiyle Haçlıları İslâm dünyasından kovmanın peşindeydi. Bu yüzden Dimaşk ve Halep gibi şehirlere hâkim olmak istemiş ve bunu başarmıştır. Selâhaddin'e düzenlenmiş oldukları suikastla onu yaralamışlardı. Selâhaddin önlemlerini artırarak kaleleri olan Hama civarında bulunan Masyaf'ı kuşatmıştır. Haşhaşi ana karargahı ile komşu olan Selâhaddin'in dayısı Şihâbeddin Tekiş el-Harimî araya girerek her iki tarafın antlaşmaya varmasını sağlamıştır. Daha sonraki süreçte Bâtînîler ile Eyyûbîler arasında bir çatışma meydana gelmemiştir.²⁹ Buna karşın Bâtînîler Mısır'da eski güçlerini kaybetse de Suriye'de özellikle Halep ve havalisinde güçlendikleri göz ardı edilmemelidir.³⁰

Halep'te el-Melikü'z-Zâhir ile (1186-1216) birlikte imar faaliyetlerinde bir artma görülmüştür. Özellikle İbn Şeddâd'ın çabasıyla medreseler ve darülhadisler inşa edilmiş ve Sünnî alimlerin Halep'e yönelmesine ve buranın bir ilim ortamına dönüşmesine ve ayrıca

²³ Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hittat ve'l-Âsâr* (Beyrut : Dâru Sadır), 2/233.

²⁴ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fi Târîhi Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 2/257.

²⁵ Özer, "Fatimilerle İmtihan", 468.

²⁶ Makdîsî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn* (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1997), 189; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, 249.

²⁷ Karakuş, *Haşhaşiler*, 88-94.

²⁸ Şeşen, *Selahaddin*, 97.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrut : Dâru Beyrut, 1992), 12/436-437; el-Makdîsî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, 1/261; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/62.

³⁰ Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler*, 194; Mısır'daki Müsta'fîler ile Suriye'deki Nizârî İsmâîliler farklıdır. Bu iki mezhep birbirinden farklı hususiyetlere sahiptir. Bk. Mustafa Öz, "Müsta'liyeye", 32 (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi 2006), 116-118.

bu husus Halep'in nüfusunun artmasına sebebiyet vermiştir.³¹ Selâhaddin, Kuran, hadis, fıkıh ve kelama dair kayda değer bir birikime sahip olup dinî-mezhebî konularda alınacak kararlarda diğer yöneticilerin aksine karar alırken sadece siyaseti esas almamış, kendi birikimini de göz önünde bulundurarak kararlar vermiştir. Bu durum alimlere de cesaret vermiş ve özellikle gulat mezheplere karşı akaid risalesini yazmışlardır. Selâhaddin, Kutbüddin en-Nişabûrî'nin akaid risalesini tüm hanedan üyelerine ve çocuklarına okutup ezberletmiştir. Selâhaddin Şâfiî-Eş'arî itikadına sahip olsa da daha önceki dönemlerde olduğu gibi alimleri inanç ve mezheplerinden dolayı sorgulamamış ve belli bir mezhebin itikadını benimsemeye zorlamamıştır.³²

Tüm bunlara karşın, Eyyûbîlerin siyasetinde Hanbelî karşıtlığı bulunmasa da görev verdiği bazı alimlerin taassup derecesine ulaştığı görülmüştür. Özellikle el-Habûşanî gibi sert mizaçlı alimler, Şâfiî-Eş'arî mezhebini taassup derecesinde savunmuş ve aldıkları siyasi destekle özellikle Hanbelî ulemaya karşı baskı uygulamışlardır.³³ Eyyûbîlerde Eş'arî mezhebine bağlılık, Hanbelî karşıtlığını da beraberinde getirmiştir. Selâhaddin sonrası Eyyûbî hükümdarları, mezhep ihtilaflarına müdahil olmuş ve zaman zaman Hanbelî ulemaya tazir cezaları vermiştir. Eyyûbîler döneminde Şâfiî-Eş'arî-Hanbelî mücadelesi, Hanbelî ulemaya yönelik mihne seviyesine ulaşmıştır. Bu nedenle Hâfız Abdülgâni el-Makdîsî gibi alimler, Eyyûbî hükümdarları tarafından göz hapsine tabi tutulmuş ve hadis çalışmaları dışındaki çalışmalarına müdahale edilmiştir. Makdisi, Eyyûbîlerin darülhadis yaptırımları ve hadis taraftarı olması dolayısıyla hadis ilmiyle uğraşarak ilmi çalışmalarını sürdürebilmiştir. Yine Kadî İzzeddin Abdüsselâm da Eyyûbîler dönemi Şâfiî-Eş'arî ulemasının önde gelenlerinden olup Hanbelîlere yönelik baskı yapanların başında gelmekteydi.³⁴

El-Melikü'l-Kâmil (1218-1238), el-Melikü'l-Adil'in (1200-1218) oğlu ve Eyyûbîler döneminin önemli bir hükümdarıydı. Hanbelîleri, Ehl-i Sünnet'in dışında bir bid'at fırkası, hatta bazen İslâm dışı bir oluşum olarak gördüğü bilinmektedir. Bu görüşü, o dönemde Hanbelîlere yönelik baskıların bir göstergesi olabilir. El-Melikü'l-Kâmil'in Eş'arî alimlere desteği, Hanbelîler ve diğer fırkalara karşı bir politika olarak değerlendirilmiştir. Eyyûbîler, Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerini siyasi olarak desteklemiş, özellikle Şâfiî ve Mâlikî mezheplerini itikadi olarak Eş'arî görüşüyle bağdaştırmışlardır. Bu durum, Hanbelîlerin ve onların destekçilerinin büyük baskı altında kalmasına yol açmıştır. Hanbelî mezhebi, bu dönemde Ehl-i Sünnet'ten ayrı ve zaman zaman dindışı olarak algılanmıştır.³⁵

2. Selâhaddin Eyyûbî'nin Filozoflara Bakışı

Selâhaddin Eyyûbî, felsefe ve mantık alanlarıyla uğraşanlara karşı genellikle olumsuz bir tutum sergilemiştir. Eyyûbîler döneminde, felsefi çalışmalar ve eğitim genellikle

³¹ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye ve'l-mehâsinü'l-Yusûfiyye* (Kahire : Mektebetü'l-Hancı, 1994),122; İbn Şahne, *ed-Dürrü'l-Müntehab fi Târîhi Memleketi Haleb*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş (Dımaşk: Daru'l-Kitabi'l-Arabî-Âlemü't-Türas, 1984), 111-112.

³² Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de siyaset eksenli sünni faaliyetler*, 237; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 33.

³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/111.

³⁴ Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*, 227; Hamevî, *Hadâiku'l-Fusûl ve Cevâhiru'l-Usûl* (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1327), 10-11; Bu uygulamaların Selâhaddin ile Muvahhidlerle arasını bozmuş ve 1091 yılında Haçlılara karşı deniz desteği almasını engellemiştir. Bk. R. Şeşen, *Eyyubiler*, 45.

³⁵ Makrîzî, *el-Makrîzî ve Kitâbihî "Dürrü'l-Ukûdî'l-Ferîde fi Terâcimi'l-A'yânî'l-Müfide"* (Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1992), 373.

desteklenmemiş ve hatta karşı çıkmıştır. Bu durum, o dönemde felsefi ilimlerin gelişimini kısıtlamıştır. Eyyûbîler, felsefe ile olan mücadelelerini, Haçlılar ile sürdürdükleri mücadele kadar önemli görüyorlardı. Bu, Seyfeddin el-Âmidî'nin (ö. 1231) Aziziye Medresesi'nden azledilmesi ve bu olayın, Haçlıların elindeki Akka şehrinin alınmasıyla eşdeğer bir başarı olarak görülmesiyle örneklendirilebilir. Bu durum, Eyyûbîlerin felsefe ve filozoflara karşı tutumunun ne kadar ciddi olduğunu gösterir.³⁶ Yine felsefe ile uğraşanları mücessime, mutezile, Mecusi, putperest, cüzzamlı ve tiksinti veren hastalığa muzdarip olmuşlarla bir tutacak kadar aşırıya gidilmiştir. İbnü's-Salâh'a (öl. 1245) göre dinî ilimlerde sarsılmayacak düzeye gelenlerin ancak ve ancak felsefi ilimlerle meşgul olmaları ve onların dışındakilerin felsefe ile iştiğal etmeleri haram olarak görülmüştür. Seyfeddin el-Âmidî, Mısır'da Selâhaddin sonrası dönemde pek çok talebe yetiştirmişti. Fakat bu faaliyetlerinden rahatsız olanlar onun ulûmu'l-evâil ile iştiğal ettiğiinden bahisle katli için fetva yazılınca zorunlu bir göçe tabi olarak Mısır'dan Suriye'ye gelmiştir.³⁷ el-Melikü'l-Eşref, el-Âmidî'yi azletmiş ve aynı zamanda Eyyûbî devletinde fıkıh ve hadis dışında diğer ilimlerle iştiğal edenleri de azlederek ülkede bu ilimler ile uğraşmayı yasaklamıştır. Eyyûbî sultanları hasbelkader himaye ettikleri alimlerin ulûmu'l-evâil ile iştiğal etmeleri ortaya çıkarsa onlara yönelik toplumsal baskı ile azledilmelerine götüren yolu açmışlardır.³⁸ Bunun yanında Selahaddin'in Yahudi filozof ve ilahiyatçı Musa b. Meymun'a verdiği değer de istisna bir örnek olmuştur.

3. Şeyh Sühreverdî'nin Suçlandığı Hususlar

Sühreverdî'nin (öl. 1191) bazı eserlerinde bulunan ve mistisizmi içeren ve İslâm öncesi İran dinî geleneklerin öğretilerine atıfta bulunan inanç ve düşüncelerine yer verilmektedir. Bundan dolayı eskilerin felsefi geleneklerinden esinlenen eserlerinden dolayı zındıklıkla itham edilmiştir.³⁹ Gazzâlî'nin *et-Tehâfütü'l-Felâsife* isimli eserinde İbn Sînâ ve Fârâbî'ye karşı saldırmasından dolayı felsefe kelmacılar tarafından son derece şüpheyle bakılan bir disiplin haline dönüşmüştür. Bu nedenle, Sühreverdî'nin eserleri, Gazzâlî'nin İbn Sînâ ve Fârâbî'yi eleştirdiği eserlere atıfta bulunması sebebiyle aynı eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁰

İmâdeddin Kâtip el-İsfahânî, *Büstânü'l-Câmî* isimli eserinde Sühreverdî'nin kendisine ilahi nitelikte bir ilham atfetmekte ve ruhun meleküt dünyasından esinlenmiş olarak adlandırarak bir tür peygamberliğe mahsus vahiy iddia etmektedir.⁴¹ Fakat Şehrezûrî söz konusu eserine yapılan eleştirileri kabul etmeyerek böyle bir iddiasının olmadığını açık bir sözle reddetmektedir.⁴² Buna istinaden fakihlerle girmiş olduğu bir münazarada başka bir peygamberin mümkünlüğü hususunda olumlu yanıt vermiştir. Burada fakihler, Hz. Muhammed'in (sav)peygamberlik vahyinin mutlak karakterinin reddedilmesiyle karşı

³⁶ İbn Teymiyye, *Nakdu'l-Mantık*, thk. Abdurrahman b. Hasan Faid (Mekke: Daru Alemi'l-Fevâid, ts.), 266-267.

³⁷ İnsanlık tarihi boyunca yapılan ilk keşifleri ve temel ilkelere dayanarak, bilimin öncesi bilgilere ve ilkelere odaklanan bir ilim dalıdır. Bk. Alparslan Açıkgöç, "Evâil" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11 (İstanbul 1995), 758-759.

³⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'i'z-Zamân*, 3/293-294.

³⁹ Bekiryazıcı, "Sühreverdî el-Maktûl", 173.

⁴⁰ Gazzali, *Filozofların Tutarsızlığı* (İstanbul : Klasik, 2005), 131.

⁴¹ İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî li-Cemî'i Tevârihi Ehli'z-Zamân* (Beyrut : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 397. Her ne kadar eser İsfahânî'ye nisbet edilse de Halep'te yaşamış bir tarihçi tarafından telif edildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bk. Ramazan Şeşen, "İmadüddin el-İsfahânî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22 (İstanbul 2001), 174-176.

⁴² Şehrezûrî, *Târihü'l-Hükemâ*, 97-98.

karşıya kalmışlardı. Halep'teki fıkıh alimleri Sühreverdî'nin vermiş olduğu cevaptan onun inancını gizleyen İsmâîlî olduğunu belirtmişlerdir.⁴³ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk* isimli eserinde müminlere rehberlik edecek bir sultanın, bir koruyucu ve bir aydınlatıcı gelmesi için davet etmektedir. Onun bu görüşleri Halep ve çevresindeki siyasi ortamda kolayca İsmâîlîlikle ilişkilendirilmiş veya benzerlikleri dolayısıyla iki görüş karıştırılmıştı. Onun bu düşüncelerinden dolayı başka bir peygamberin gelişi anlamı da çıkartılmaktaydı.⁴⁴ Her ne kadar *Hikmetü'l-İsrâk* onun suçlandığı eserlerden birisi olmasa da orada değinmiş olduğu bazı hususlar onun Şî'ilerin beklemiş olduğu gizlenmiş imamın gelişine bir ima olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵

Sühreverdî'nin, Halep'teki Şâfî-Eş'arî fukahaya karşı tehdit oluşturan fikirlere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu yüzden halk ta fakihlerden etkileniyor ve bu tarz filozofların kendi memleketlerinde bulunmasını kabul etmiyorlardı. Sühreverdî'nin Halep fukahası nezdinde şikâyet edilmesi ve ölüm fetvaları verilmesi onun cezasının sürgün veya başka hafif bir ceza olmasının karşısına geçmişti. Bu yüzden zındık-mülhid birisinin yeni iktidarı elde etmiş Eyyûbîler tarafından ödüllendirilmesi, Eyyûbîlerin oldukça aleyhine bir durum teşkil etmekteydi. Bu yüzden Sühreverdî'ye verilen ölüm cezası Halep fukahasını yatıştırmış ve Eyyûbî iktidarını sağlamlaştırmıştır.⁴⁶

Sühreverdî'nin Eyyûbîlerin sarayına girebilmesi onun ulema ile yapmış olduğu münazaralarda diğerlerine galebe çalması ve ona cevap verebilen bir fakihin çıkmamasından kaynaklanmıştı. Bu münazaralar aynı zamanda şehre yeni gelen Sühreverdî gibi bir gezgin filozofun ümera nezdinde itibar kazanmasını sağlayan önemli bir etkendi.⁴⁷ Eyyûbî Devleti'nin yeni kurulmuş olması ve henüz tam olarak oluşmamış doktrinleri ve kurumsal yapısı göz önüne alındığında, seçkinler arasında şiddetli tartışmaların yaşanması olağan olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde, devletin kurumsal ve ideolojik temellerinin henüz sağlamlaşmamış olması, farklı görüş ve yaklaşımlar arasında çatışmalara yol açmış olabilir. Bu tür tartışmalar, devletin ve toplumun yapısının şekillenme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Askeri güçlerin kılıç yoluyla zafer kazanması ve ulemanın fikri ve ilmi münazaralar yoluyla kültürel yapıyı şekillendirmesi, bu dönemin önemli dinamiklerinden biriydi. Özellikle Halep'te, fikri mücadelelerde mağlup olan ulemanın, fikri mücadelede üstün olan Sühreverdî'ye karşı şiddet kullanarak ve iftiralar atarak galip gelmeye çalışmaları dikkate değer bir durumdur. Bu durum, yöneticilere baskı yaparak ve şantaj yoluyla bir tür 'galibiyet' elde etme çabası olarak görülebilir.⁴⁸

Sühreverdî'nin katledilmesi, el-Melikü'z-Zâhir ile arasında kurulan hoca-öğrenci ve mürid-şeyh ilişkisine rağmen, iktidara yeni gelen Eyyûbîlerin Halep'te uzun süredir var olan

⁴³ Roxanne, "The Martyr of Aleppo", 405.

⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/267.

⁴⁵ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk : İsrak felsefesi (çeviri-tıpkıbasım)*, Eyüp Bekiryazıcı (İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015).

⁴⁶ Hossein Ziai, "Source and Nature of Authority: A study of Suhrawardî's Illuminationist Political Doctrine", *The Political Aspects of Islamic Philosophy: Essays in Honor of Muhsin S. Mahdi*, ed. Charles Butterworth (Cambridge: Harvard University, 1992), 304-344; Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik: Şam : 1190-1350* (İstanbul : Klasik Yayınları, 2014), 193.

⁴⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Beyrut : Franz Steiner Verlag, 1993), 2/318-321; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 6/267-274.

⁴⁸ Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 173.

ulema sınıfının onlara karşı bakış açısını yansıtan bir durum olarak görülmektedir.⁴⁹ Her ne kadar Eyyûbîler iktidarı elde etmiş olsalar da Halep fukahası nezdinde yeterli bir nüfuza sahip değildiler. Bu yüzden Halep fukahası ile Eyyûbî ayamı arasındaki güç dengesi Eyyûbîlerin aleyhine olmuştur.⁵⁰ Bu durum Eyyûbîlerin gelecekte siyasi veya ekonomik bir zayıflık anında ulemanın ve Eyyûbî ayamının tepkisinin iktidarı olumsuz manada etkileyeceği ortadadır. Başlangıçta kurulan Sühreverdî-el-Melikü'z-Zâhir münasebeti Sühreverdî'nin özellikle İran coğrafyasında ve Anadolu'da kurmuş olduğu dostluklara benzemektedir. Fakat Anadolu ve İran'daki ilmi ortam, Halep'e benzememektedir. Halep'te Nizâmîye medresesi ekolünden yetişen Şâfiî-Eş'arî fukahasının yoğun olduğu bir ilmi muhit bulunmaktaydı. Özellikle Nûreddin Zengî'nin kurmuş olduğu iktidara yanaşık bir Sünni ulema kitlesi, özellikle Fâtîmî-Bâtîni-Râfîzi Şîlilere karşı bütüncül bir şekilde hareket eden alimler öncü olduğundan bu gruplar oldukça güçlü konumdaydı.⁵¹ Sühreverdî Halep'teki mevcut durumun farkına varamadığından gerçekleştirmiş olduğu münazaralarda fukahanın tepkisini çekerek büyük bir düşman kitlesi ortaya çıkarmıştır.

Bu nedenle, Sühreverdî'nin sonunu getiren adımlar, Halep'teki ulemanın ölüm fetvaları vermesine karşı sığınabileceği ve şefaathane edebileceği bir devlet adamının olamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Eyyûbîlerin Halep'te var olmalarının en önemli nedeni Zengîlerde olduğu gibi ulema desteği ile olmuştur. Bu bakımdan Sühreverdî hiç istemediği bir durumla karşı karşıya kalmış olup tüm bunlar Anadolu ve İran'daki kültürel ortamın hatalı bir şekilde karşılaştırılmasından meydana gelmiştir.⁵²

Sühreverdî'nin sonunun siyasi çevrelere dahil olmasıyla gelmesi bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Sühreverdî'nin İran, Anadolu ve Suriye'de ümeraya işrak felsefesini öğretmesi ve bu felsefenin bölgede yayılması hususunda çaba göstererek hükümdarlara baskı uygulaması söz konusudur.⁵³ Buna karşılık hükümdarı hamî olarak görüp ona ithafen eser yazmak masumane bir eylem olup bunu alimlerin geneli yapmaktadır. Tarihçi ve Filozof Ziyâî'nin Sühreverdî'nin tamamen masum olmadığı yönündeki görüşü, hükümdarlar için yazılan eserlerin ve felsefi çalışmaların doğası hakkında önemli bir açıklama getirir. Ayrıca bir hükümdar adına eser yazmak, yazarın kendi felsefesini ve görüşlerini yaymak amacıyla siyasi bir programa katılımı anlamına gelebilir. Bu bakış açısı, hükümdarlar adına yazılan eserlerin yalnızca yazarın kişisel fikirlerini ve felsefesini yansıtmaktan öte, politik amaçlar için de kullanılabilmesine işaret eder. Bu çerçevede, Sühreverdî'nin İşrakîlik felsefesinin Anadolu ve İran'da yaygınlaşması, Ziyâî'nin tezini destekler niteliktedir. Sühreverdî'nin eserlerinin bu bölgelerde popüler olması, onun felsefesinin yalnızca entelektüel bir çerçevede değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir etki yaratma kapasitesine de sahip olduğunu gösterir.⁵⁴

⁴⁹ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yusûfiyye*, 184-186; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-A'yân* (Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1952), 8/2.

⁵⁰ Roxanne, "the Martyr of Aleppo", 415.

⁵¹ Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri* (İstanbul : İşaret Yayınları, 1992), 168.

⁵² Roxanne, "the Martyr of Aleppo", 415-417.

⁵³ Hüseyin Ziyai, "Sühreverdî: Aydınlanmacı Felsefe Doktrini", Çev. Selahattin Ayaz, *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 290.

⁵⁴ Ziai, "Source and Nature of Authority: A study of Suhrawardî's Illuminationist Political Doctrine", 304. Ziai'nin bu tezine karşılık Marcotte Ziai'nin Meşhur mutasavvıf Şihabeddin es-Sühreverdî ile karıştırdığını iddia eder. Mamafih mezkûr mutasavvıf sühreverdiye tarikatını kurarak pek çok hükümdar ve emiri bu tarikatın müridi

Sühreverdî'nin el-Melikü'z-Zâhir'den önce hükümdarlarla iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Buna göre Artuklu Diyarbekir emiri Karaaslan b. Davud b. Artuk (1168-1184) için *el-Elvâhü'l-İmâdiyye* adlı eserini telif etmiştir.⁵⁵ II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) oğullarından Niksar ve Koyulhisar meliki Nasirüddin Berkyaruk Şah Niksar emiri iken Sühreverdî'nin öğrencisi olmuş ve *Pertevname* isimli eseri kendisine ithaf edilmiştir.⁵⁶ Her iki eser de Sühreverdî'nin metafizik düşüncelerini özetleyen kısa risaleler olarak eserleri arasında yer almaktadır. Sühreverdî Anadolu'da telif etmiş olduğu bu eserlerle birlikte onun Meşşâîkten İshrâkî düşünceye geçiş yapması yine Anadolu'daki faaliyetleri dolayısıyla gerçekleşmiştir. Selâhaddin, el-Melikü's-Sâlih İsmail b. Nûreddin Zengî'nin vefatından sonra el-Cezire'deki hakimiyetini pekiştirme mücadelesi sırasında kendisine tabiiyet arz eden Hasankeyf ve Diyarbekir Artuklu hükümdarına, Amid'i kendisine tabi olması kaydıyla bırakmıştı.⁵⁷ Eyyûbîler, bünyesinde yaklaşık 1 milyon kitap barındıran bir kütüphaneyi ele geçirmekle yetinmişlerdir. Bu kütüphanenin Eyyûbîlere geçişi ve Kadı el-Fâzıl tarafından Kahire'ye taşınması, birçok ulemanın dikkatini Eyyûbî devletine çekmiştir. Sühreverdî'nin ilgisini Eyyûbî ülkesine yönlendirmesinin, bu önemli gelişmeye bağlı olduğu düşünülmektedir.⁵⁸

Sühreverdî Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan ve Selçuklu bürokrasisi tarafından Konya'da bir müddet misafir edilmiştir. Bu bağlamda Selçuklu emiri Kemaleddin Kamyar da Sühreverdî'den ders almış ve Sühreverdî bir gezgin filozof olarak Anadolu'daki ilim merkezlerini gezdikten sonra Eyyûbî ülkesine yol almıştır. Eyyûbîlerin Zengîler'den devralmış oldukları şehir olan Halep, önemli bir ilim merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Selâhaddin Eyyûbî bu şehir için oğullarından el-Melikü'z-Zâhir'i yönetici olarak buraya tayin etmişti. Sühreverdî buraya geldiğinde Halvetiye Medresesi Müderrislerinden İftihârüddin'in ders halkasına katılarak ashabı (en yakın öğrencisi) olmuştur. Buradaki münazara ve ilmi faaliyetleriyle de Eyyûbî sarayının dikkatini çekmiş ve el-Melikü'z-Zâhir'in sarayına müşavir olarak girmiş ve aralarında muhabbet ortamı oluşmuştur.⁵⁹

Sühreverdî'nin idamına giden süreçte, talebesi olan el-Melikü'z-Zâhir'in ölüm cezası kararında herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. El-Melikü'z-Zâhir, Sühreverdî'nin fikirlerine büyük önem vermiş, ondan dersler almış ve bir şeyh-mürit ilişkisi içinde olmuştur. Sühreverdî'nin bilgi düzeyine ulaşan başka bir alimin olmaması, onun bu özel konumunu belirlemiştir. Birçok ilim dalında uzman olan Sühreverdî'nin, el-Melikü'z-Zâhir üzerinde önemli bir etkisi olduğu kesindir. Ancak, Nizâmiye medresesinden gelen Şâfiî-Eş'arî mezhebine bağlı alimlerin Halep kamuoyunda etkili olmaları, Sühreverdî'nin el-Melikü'z-Zâhir ile olan iyi ilişkisinin, onu korumaya yeterli olmadığı anlamına gelmiştir.⁶⁰

yapmıştır. Bk. Marcotte, Roxanne D., "Suhrawardi al-Maqtîl, The Martyr of Aleppo" (al-Qantara, Madrid 2001), 22/ 378.

⁵⁵ Sühreverdî, *el-Elvâhu'l-İmâdiyye*'yede felsefi konuları öz ve anlaşılır bir şekilde, farklı yöntemler kullanarak kaleme almıştır. Bk. Şihâbüddin es-Sühreverdî, *el-Elvâhu'l-İmâdiyye* (İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017); Şehâbeddin Yahyâ Sühreverdî, *Mecmûa-i musannefât-ı Şeyh-i İshrâk : 1. el-* (Tahran : Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, 2001); Ebû'l-Fütûh Şehâbeddin Yahyâ b Habeş b. Emircek Sühreverdî, *Se Risâle eş-Şeyh-i İshrâk : el-Elvâhü'l-İmâdiyye-Kelimâtü't-Tasavvuf-Lemehat.* (Tahran : Encümen-i Şahin Şahi, 1397).

⁵⁶ Sohrawardi, *The book of Radiance* (Costa Mesa : Mazda Publishers, 1998), 1-2.

⁵⁷ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devri*, 116.

⁵⁸ Şeşen, *Selahaddin*, 392.

⁵⁹ Bekiryazıcı, "Sühreverdî el-Maktûl", 175.

⁶⁰ Ziai, "Source and Nature of Authority: A study of Suhrawardî's Illuminationist Political Doctrine", 338.

İbn Hallikān'da geçen bir kayıt Sühreverdî'nin Halep'teki durumunu anlatan önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır: "Sühreverdî'nin ilim çevresinden arkadaşı filozof Seyfeddin el-Âmidî, Sühreverdî'nin mülk edinmek istediğini öğrenince nedenini sordu. Sühreverdî ise bir rüya gördüğünü, denizden su içtiğini ve bu durumun zengin olmaya işaret ettiğini ifade etti. El-Âmidî, bunun doğru olmadığını, rüyasının kendisiyle mütenasip olarak ilimde şöhret bulmaya işaret ettiğini söylediğinde, Sühreverdî kendi görüşünün daha doğru olduğunu düşünerek vazgeçmedi." Sühreverdî ile ilgili bu tarz anılarda Sühreverdî'nin ilminin çok, aklının az olduğu kaynaklarda dile getirilmiştir.⁶¹

İbn Hallikan, Halep'te eğitim aldığı dönemde Sühreverdî hakkında Halep halkı arasında farklı görüşlerin olduğunu gözlemlemiştir. Bazı Halepliler, Sühreverdî'nin heva ve arzularına göre konuştuğunu iddia ederken, bir grup onu zındık ve mülhid olarak gördüğünü belirtmiştir. Öte yandan, bir kısım Halepliler Sühreverdî'yi salih ve keramet ehli olarak ifade etmişlerdir. Sühreverdî'nin ehl-i salah olduğunu düşünenler, onun idam edildikten sonra kerametler gösterdiğini belirtmişlerdir. İbn Hallikān, Halep halkının tüm bu görüşlerini dinledikten sonra, genel kanının Sühreverdî'nin mülhid olduğu, hiçbir şeye inanmayan ve gayri mümin biri olarak görüldüğü yönünde olduğu sonucuna varmıştır.⁶²

Sühreverdî, ilmi meclislerdeki etkinliğiyle kısa sürede takipçiler kazanmış ve İsrâkîlik geleneğini benimseyen bir azınlık grubu oluşturmuştur. Onun müritleri ve el-Melikü'z-Zâhir ile olan ilişkileri hakkında belirli kayıtlar bulunmasa da İbn Hallikān'ın sosyolojik gözlemlerine göre, Sühreverdî'yi seven, görüşlerini benimseyen ve hatta onu keramet ehli bir veli olarak gören bir grup insan bulunmaktaydı. Bu durum, Sühreverdî'nin düşüncelerinin ve kişiliğinin, bazı kesimler tarafından yüksek derecede saygı ve takdirle karşılandığını göstermektedir.⁶³ Mamafih bu husus, Halep'teki Şâfî-Eşârî ulema tarafından tehdit olarak görülmekteydi. İbn Hallikān'a göre, Sühreverdî'nin Şâfî mezhebine mensup olması, onun bu mezhep içinde bulunmasından kaynaklı olarak Şâfî mezhebini bozma ihtimali nedeniyle endişe uyandırmıştı. Sbath'a göre ise Sühreverdî'nin eserleri 13. yüzyılın sonlarına doğru Halep'te okunmaktaydı.⁶⁴

4. Sühreverdî'nin İdam Kararı ve Ardından Gelişen Olaylar

Babasından gelen kati emir dolayısıyla el-Melikü'z-Zâhir'in hocasını kurtaracak hiçbir hamle yapmadığı veya yapamadığı ortadadır. Sühreverdî, talebesi el-Melikü'z-Zâhir'den riyazet yaparak sarayda göz hapsinde aç bırakılmak suretiyle ölmesini talep etmiş ve bu bir rivayete göre el-Melikü'z-Zâhir'den tarafından kabul edilmiştir. Uzun bir riyazette kaldıktan sonra açlık dolayısıyla vefat eden Sühreverdî 17 Ocak 1192 tarihinde cesedi zindandan dışarı çıkarılmış ve haber yayılınca da ona bağlı olanlar Halep'i terk etmişlerdir.⁶⁵ Başka bir rivayette ise Sühreverdî'nin hanedan üyelerine uygulanan boğulmak suretiyle öldürülmesidir. Bu durum el-Melikü'z-Zâhir'in Sühreverdî'ye verdiği değeri göstermektedir. Başka bir rivayette ise Sühreverdî'nin idam fetvası gelmesiyle birlikte

⁶¹ İbn Hallikān, *Vefeyatü'l-A'yân*, 6/ 272; Buna benzer bir olay da Fahreddin Mardini ile yaşanmıştır. Bk. Nadir Karakuş, "Sühreverdî el-Maktûl", *Müslümanların Engizisyonu 1* (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 174-179.

⁶² İbn Hallikān, *Vefeyatü'l-A'yân*, 6/ 273.

⁶³ Roxanne, "the Martyr of Aleppo", 417; İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yân*, 6/ 267-274.

⁶⁴ Roux Sbath, *Choix de Livres Qui se Trouvaient Dans les Bibliothèques d'Alep (au XIIIe siècle)*, 1946, 9-11/1-123.

⁶⁵ Roxanne, "the Martyr of Aleppo", 417; İbn Hallikān, *Vefeyatü'l-A'yân*, 6/274; Bekiryazıcı, "Sühreverdî el-Maktûl", 183.

çarmıhta asılı kaldığını ve öldürüldüğü ifade edilmiştir. Sühreverdî'nin ölümüyle ilgili kaynaklarda çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Buna göre kılıçla öldürülmüş veya Halep kalesinin surlarından atılıp ateşle yakılmıştır.⁶⁶

Sühreverdî'nin öldürülmesi sonrasında talebesi olan el-Melikü'z-Zâhir, Sühreverdî'nin ölüm emrini verdiği için pişman olmuştur. Bu emrin verilmesinde etkili olanları yakalayıp zindana atmış ve bazılarının mallarını müsadere etmiştir. El-Melikü'z-Zâhir zaman içerisinde Sühreverdî'ye yönelik bu ithamları ortaya koyanların gerçek nedenlerini anlamış ve siyasi saiklerle gerçekleşen bu idamın arkasında olanları cezalandırmıştır. Onun bu idamın gerçekleştiği dönemde genç ve tecrübesiz olması, elinden bir şey gelmemesine sebebiyet vermiştir. El-Melikü'z-Zâhir 1201 yılında rahatsızlanmış ve öleceği zannıyla ulemayı kaleye davet ederek onların hayır dualarını almıştır.⁶⁷ Buna rağmen Sühreverdî'nin öldürülmesindeki müdahalesinden dolayı çok pişmanlık duymuş ve vefat edene kadarki dönemde herhangi bir alimin öldürülmesi için emir vermemiştir.⁶⁸

Kaynaklarda Sühreverdî'nin katledilmesine yönelik pek çok gerekçeler dile getirilmiştir. Mülhid ve zındıklık ithamı en yaygın iddialar arasında yer almaktadır. Selâhaddin'in çocuklarının mülhid ve zındık bir alimden ders alması Selâhaddin tarafından kabullenemez bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir iddia ise onun dile getirdiği fikirler dolayısıyla kafir olduğu ve böyle birisinin Eyyûbî sarayını işgal etmemesi ve muhakkak cezalandırılması gerektiği üzerinedir. Sühreverdî ile ilgili yaygın kanaatlerden biri de onun Batınî fikirler taşıması ile ilgilidir. Sühreverdî ile ilgili onun ölümüne sebep olacak iddia hiç şüphesiz Batınî nübüvvet iddiasıdır. Bâtınîlerin faal olduğu bir dönemde yaşayan Sühreverdî ortaya koymuş olduğu fikirlerdeki yer yer benzerlikleri, onun Bâtınî olma endişesini beraberinde getirmiştir. Sühreverdî'nin pek çok eseri bulunmakta olup tek bir eser üzerinden veya eserlerinin muhtevaları tam anlaşamadığından fikirlerinin o dönemin Batınîlik fikirleriyle karıştırılmış olması çok muhtemel gözükmektedir. Ortadan kaldırılan Fâtımî devletinin bir dâîsi olduğu iddiası ortaya konulduğunda Sühreverdî, şüpheli bir konuma gelmiş ve alimlerin onun aleyhine fetva yazmalarına sebebiyet vermiştir. Sühreverdî ile ilgili İslâm dışı Zerdüştilik ve Mecûsîlik fikirlerinin yayıcısı ve eski İran inanç ve geleneklerini diriltmeye çalışan propagandacı bir gezgin olduğu ortaya konulmuştur. Sühreverdî ile ilgili en enteresan iddialardan birisi onun büyücülük yaptığına yönelik iddia olmuş olsa da bu çok fazla önem görmemiştir.⁶⁹

5. Sühreverdî'nin İdamına Yol Açan Olaylar

Sühreverdî her ne kadar Hz. Muhammed'i (sav)son elçi olarak kabul etse de konuya Allah'ın (cc) kudreti açısından baktığından onun tekrar peygamber gönderebileceğini ifade ederek kudretinin sınırlanamayacağını, aksi halde ilahi vasıflarının tartışmaya açılacağını ileri sürmüştür. Sühreverdî'ye münazaralar esnasında sıkça sorulan sorulardan birisi "Allah

⁶⁶ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye*, 215.

⁶⁷ Melik Zâhir 1201 yılında rahatsızlansa da 1216 yılında vefat etmiştir. Bk. İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye*, 353-353; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/10.

⁶⁸ Morray, "An Ayyubid Notable and His World: Ibn al-'Adîm and Aleppo as Portrayed in His Biographical Dictionary of People Associated with the City", *An Ayyubid Notable and His World* (Brill, 2021), 142.

⁶⁹ Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988), 96; Ziyai, "Aydınlanmacı Felsefe", 88; Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri* (İstanbul : Cem Yayınevi, 1993), 172.

şu anda bir peygamber göndermeye muktedir midir?’ olup onun cevabı ise (elbette hiç şüphesiz gönderebilir)’di. Aslında bu cevap Sühreverdî gibi bir filozof açısından bakıldığında Allah’ın kudreti ve bu imkânın varlığını ifade etmek için teorik bağlamda verilmiş bir cevaptı. Sühreverdî’nin eserlerinde “peygamberlik sona ermemiş ve başka bir peygamber gelecektir” ifadesi bulunmamaktaydı. Ayrıca Sühreverdî eserlerinde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) son peygamber olduğunu vurgulamış ve ona ihtiram eden ifadeler kullanmıştır. Verdiği cevaplar, Sühreverdî algısını olumsuz etkilemiş ve kendi yaşadığı çağda olsun ve kendisinden sonraki dönemlerde olsun seveni olduğu kadar sevmeyeni de bolca olan bir karakter olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁰ Sühreverdî’nin *Hikmetü’l-İşrâk* ve *elvâh-ı İmâdiyye* isimli eserlerinde değinmiş olduğu kendisine bilginin ihmal ve keşif yoluyla gelmesi ve Allah tarafından ilmi insanlara aktarmak için görevlendirildiği gibi işrâkî felsefenin tezahürü olan ifadelerinin onun Batınî nübüvvet ile ilişkilendirilmesine sebebiyet vermiştir.⁷¹ Şunu da ifade etmek gerekir ki Sühreverdî’nin ifade etmiş olduğu nübüvvet ile ilgili meseleler daha sonraki dönemlerde de pek çok filozof ve düşünür tarafından muteber görüş olarak kabul görmüştür. Sühreverdî’nin talihsizliği zamanının siyasal ve kültürel koşullarının tahammülsüzlüğünden kaynaklanmaktadır.⁷²

Tüm bu gelişmeler Sühreverdî aleyhine bir tutum oluşmasını sağlamış ve onun Halep’teki konumu ortadan kaldırmaya yönelik çabaların ve baskıların artmasına sebebiyet vermiştir. Yapılan ilmi münazaralar, Sühreverdî’ye yönelik toplumsal baskının artmasına sebebiyet vermiştir. İlim adamlarının münazaralarda yenemediği Sühreverdî’yi gözden düşürmek amacıyla önce Halep hükümdarı El-Melikü’z-Zâhir’e şikâyet etseler de bir sonuç elde edememişlerdi. Bunun üzerine son çare olarak Selâhaddin Eyyûbî’ye başvuran pek çok alim, onun aleyhine mektuplar göndermiştir. Selâhaddin Eyyûbî’nin ulema ile arası müspet olduğundan ilk başlarda bu mektuplar ile ilgili bir işlem yapmamıştır. Fakat mektuplar ve şikâyetler arttıkça bu meseleyle ilgilenme gereğini duymuş ve kendisine yönelebilecek bir isyanı durdurmak amacıyla önlem almak istemiştir. Bu sırada kendisi de Akka önlerinde Haçlılar ile amansız bir mücadele içindedir. Bu şikâyetlerin ordunun moralini bozması da söz konusudur. Sühreverdî ile ilgili şikâyet mektuplarında ulemanın onun Eyyûbî devletinde herhangi bir yere sürgün cezası verilmemesi gerektiğine yönelik ifadeler bulunmaktadır. Sühreverdî’nin nereye giderse zararlı felsefi bilgiler yayarak orayı etkileyeceğini ve bozacağını belirtmişlerdir. Halep ulemasından Zeyneddin ibn Cehbâl ile Meceddin İbn Cehbâl isimli alimler fetva vererek katlinin vacip olduğunu belgelemişlerdir.⁷³ Bu fetva Selâhaddin’e ulaştırılmıştı. Selâhaddin tüm bu şikâyetler ile katil fetvasını inceleyerek oğlu el-Melikü’z-Zâhir’e Kâtibi ve veziri Kadı Fazıl aracılığıyla mektup göndererek Sühreverdî’nin vakit kaybedilmeksizin derhal idam edilmesi emrini vermiştir. Selâhaddin, oğluna hocası Sühreverdî’yi bağışlamamasını, serbest bırakmamasını, sürgüne

⁷⁰ Landelt Hermann, “Suhrawardi’s Tales of Initiation”, *Journal of The American Oriental Society* 107/31 (1987), 475; Ziai, “Source and Nature of Authority: A study of Suhrawardi’s Illuminationist Political Doctrine”, 338; Ziyai, “Aydınlanmacı Felsefe”, 290; Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (İstanbul : Klasik Yayınları, 2003), 503.

⁷¹ Sühreverdî, *Hikmetü’l-İşrâk*; es-Sühreverdî, *el-Elvâhu’l-İmâdiyye*, 304.

⁷² Ülken, *Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, 173.

⁷³ Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve devlet*; 412. İbn Ebû Usaybia, *Uyunü’l-Enbâ’ Fî Tabakâti’l-Etubbâ* (Beirut : Daru Mektebeti’l-Hayat, ts), 642; Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 2/220; Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Hasan İbrahim Merve-Mahmud el-Arnâût (Beirut: Dâru Sâdir, 1999), 21/ 212.

gönderilmemesini ve katiyen idam emrinin yerine getirilmesini emretmiştir. Selâhaddin fetva ve mektuplardan o kadar etkilenmiş ki şayet oğlu el-Melikü'z-Zâhir onun bu kati emrini uygulamazsa Halep'e sefer düzenleyeceğini ve bizzat kendisinin bu emrini yerine getireceğini ve oğlunu azledip cezalandıracağını söyleyerek tehdit etmiştir. Selâhaddin'in bu kati emri ve tehditlerine karşılık oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in hocasını kurtarmak için yapacağı hiçbir şey kalmamıştır.⁷⁴ El-Melikü'z-Zâhir içi kan ağlayarak durumu hocası ve yakın dostu Sühreverdî'ye bu durumu iletğinde Sühreverdî durumu kabullenerek kendisinin riyazet yoluyla yani hapsedilerek aç bırakılarak ölüme terk edilmesi önerisinde bulunarak bu idamın gerçekleşmesini sağlamıştır. Her ne kadar bu rivayet en yaygın ve kabul edilen rivayet olsa da farklı şekilde idamının gerçekleştiğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Fakat el-Melikü'z-Zâhir'in Sühreverdî'ye yönelik sevgi ve saygısını bildiğimizden ve sonraki süreçte el-Melikü'z-Zâhir'in bu fetva ve mektupları yazanları cezalandırıldığını bildiğimizden ötürü bu ölüm şeklinin daha doğru olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵

6. Selâhaddin Eyyûbî'nin Alimlerle İlişkisi

Selâhaddin Eyyûbî'nin yönetimine bakıldığında, bilginlerin hamisi olarak bilinen bir hükümdarın neden sert cezalara başvurduğu sorusu akıllara gelmektedir. Yüzeysel bir değerlendirmeye, Selâhaddin Eyyûbî alimlere zulmeden ve onlara baskı uygulayan zalim bir figür olarak görünebilir. Ancak, dönemin siyasi ve sosyal koşullarını tam anlamıyla değerlendirmek, bu görüşü netleştirmek ve olayları daha iyi anlamamızı sağlayan en önemli adımdır. Selâhaddin Eyyûbî, Mısır'da var olabilmek maksadıyla İsmâîliye mezhebine bağlı kurumları ilga ederek onların yerine medreseler inşa etmiş ve başta tefsir, hadis, fıkıh ve fen gibi ilimler buralarda öğretilmiştir. Kuran ilimlerinin öğretilmesi için darülkuran, hadis ilimlerinin öğretilmesi maksadıyla darülhadisler, fen bilimlerine ait derslerin öğretilmesi için darülhendeseler inşa edilmiş olup bunların yanında tıp ilmi için bimaristanlarda tabipler seferber olmuşlardır. Selâhaddin Mısır'ı ele geçirdikten sonra buradaki eğitim kurumlarını dönüştürmüş ve özellikle Selçuklular döneminde ortaya çıkan ve Selçuklu ülkesinin pek çok yerinde bulunan Nizâmiye Medreselerinden yetişen nitelikli ulemayı ülkesinde istihdam ederek Fâtımî kalıntılarına karşı bu birikimden istifade etmiştir. Selâhaddin Eyyûbî ile birlikte Mısır'daki Sünni medrese sayısı artmış ve ilimle uğraşanların sayısı da artarak bölge ilim ve irfan yurdu olmuştur. Eyyûbîler zamanında sadece Dimaşk'ta yüze yakın medresenin varlığı Eyyûbîlerin ilim ve kültürel inkişafa ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi olmuştur.⁷⁶ Kendisi de es-Silefi adlı hadis aliminden bizzat dersler almıştır.

Selâhaddin Eyyûbî ve Eyyûbîler özellikle Haçlılar ile mücadele edebilmek maksadıyla siyasi birliği kurmak ve geniş grupların yardımını almak maksadıyla İslâm dünyasında en etkin ve en yaygın mezhep olan Şâfiî-Eş'arî başta olmak üzere Hanefî ve Mâlikî mezheplerini

⁷⁴ Ebû Reyân, *Usûlu'l-Felsefetü'l-İşrâkiyye inde Şihâbuddin es-Sühreverdî* (İskenderiye, Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye ts.), 642; İbrahim Agah Çubukçu, "Sühreverdî ve İşrakiye Felsefesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1-4 (Temmuz 1968), 177.

⁷⁵ Roxanne, "the martyr of Aleppo", 417-419.

⁷⁶ Basuğuy, *Selâhaddin-i Eyyubi devrinde ilmi faaliyetler*, 29-32; Mahmut Recep Keleş, "Eyyubi Devleti'nin Kuruluş ve Büyümesinde Nizamiye Medreselerinin Etkin Rolü", *Kültür ve Sanat Tarihi*, editör, Sibel Kılıç (İstanbul: Artikel Akademi, 2021), 182; bk. Nuaymî, *ed-Dâris fi Târihi'l-Medâris* (Dimaşk : Matbuatü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Arabi, 1948).

destekleyici adımlar atmışlardır. İsmâîlîler ve Hanbelîlere karşı ise onları sindirici ve baskılayıcı bir siyaset uyguladıkları görülmüştür. İsmâîlîlere karşı siyasi saiklerle, Hanbelîlere karşı ise özellikle Şâfiî-Eş'arî ulemanın da etkisiyle baskı yapmışlardır.⁷⁷ Selâhaddin Eyyûbî döneminde İmam-ı Şâfiî Türbesinin civarında kurulan Salâhiye Medresesi, Dimaşk'ta Emeviye Caminin civarında bulunan Asrûniye Medresesi, yine Dimaşkta Takâviye Medresesi, İkbâliye Medresesi, Berrâniye, Şâmiyye, Ekîziyye, Azîziye, Âdiliyye, Sârimiye, Felekiyye, Devleiyye, Revâhiyye, Mesrûriye, Hâtuniyye, Mukaddemiyye, Ferruhsâhiye, Kaymazıyye, Azrâviyye, Demmağıyye, Salâhiyye gibi pek çok medreseler inşa edilmiş ve buralardan yüzlerce ilim adamı mezun olarak Eyyûbî ve Memlûk Devletinde önemli devlet kademelerinde vazifeler deruhte etmişlerdir.⁷⁸ Selâhaddin Eyyûbî ve onun varisleri ilim adamlarına ehemmiyet göstermiştir. Selâhaddin'in Kuran-ı ve Ebu Temmâm'ın *el-Hamâse*'sini ezberlediğini Ebu İshak eş-Şirâzî'nin Şâfiî fıkhı şaheseri *et-Tenbîh fi'l-fikh*'i bildiği rivayet edilmektedir.⁷⁹ Yine katip ve müşaviri İbn Şeddâd Selâhaddin hakkında genel kültüre, şiire ve Arap edebiyatına hakim olduğunu vurgulamakta ve başka şair ve edebiyatçılardan duymadığımız güzel sözleri ondan duyardık diyerek onun ne kadar ilgili ve bilgili olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁰ Selâhaddin Eyyûbî'nin ilim ve kültüre bu kadar önem vermesi özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs'ten pek çok ilim adamının başta Mısır olmak üzere Suriye ve oradan da Anadolu'ya gelmelerinin önünü açmıştır. Bazı kaynaklarda Selâhaddin Eyyûbî zamanında himaye edilen alim sayısının 600 civarında olduğu bilgisi vardır.⁸¹

7. Selâhaddin Eyyûbî'nin Devlet Yönetiminde Karşılaştığı Zorluklar ve Uyguladığı Çözüm Yolları

Selâhaddin'in Sühreverdî meselesinde neden bu kadar hassas ve aceleci davrandığı sorusunun cevabını siyasi gelişmelerde aramak gerekmektedir. Nûreddin Zengî, 6 Mayıs 1174 tarihinde vefat ettiğinde, veliahdı el-Melikü's-Sâlih on bir yaşında henüz çocuk denecek yaşıydı. Babasının emirleri onu her ne kadar sultan olarak tahta çıkarsalar da Nûreddin'in Dimaşk ve Halep'teki kumandanları arasında iktidar mücadeleleri başladı. Dimaşk ve Halep ümerası çekişmesinde Halep ümerası baskın çıkmış ve Zengi atabeyini Halep'e götürmüşlerdir.⁸² Dimaşk ümerasının daveti üzerine Dimaşk'a gelerek duruma hâkim olmuş ve Dimaşk ümerası kendisine tabi olmuşlardır. Selâhaddin Haçlılara karşı birlik sağlamak ve Suriye'deki belirsiz siyasi durumu ortadan kaldırmak maksadıyla Dimaşk'tan sonra Humus'a hareket ederek burasının da kendisine tabi olmasını sağlamıştı.⁸³ Melik Salih'in bulunduğu Halep şehrini kuşatsa da Haçlıların Humus'a saldırı düzenlediğini duyunca Halep kuşatmasını terk etmek zorunda kalmıştır. Zengîler Selâhaddin'in Mısır dışındaki bölgelere hâkim olmasını istemediklerinden ötürü Musul ve Halep Zengîleri

⁷⁷ Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyubiler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*, 217; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, 339.

⁷⁸ Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler*, 33-47;

⁷⁹ Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1994, 10/241; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*; 2/11-26.

⁸⁰ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye*, 111-112.

⁸¹ Lev Yaacov, *Charity, Endowments, and Charitable Institutions in Medieval Islam* (Gainesville, University Press of Florida:2005), 7.

⁸² Şeşen, *Selahaddin*, 87-89.

⁸³ Büндârî, *Senâ'l-Berki's-Şâmi* (Kahire : Mektebetü'l-Hancı, 1979), 5/3-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/ 484.

birleşerek Selâhaddin'e karşı birlik oluşturmuşlardı.⁸⁴ Zengîler Selâhaddin'e karşı çıkmış oldukları seferleri kaybetmişler ve hatta onu mağlup edebilmek maksadıyla Haşhâşilerle iş birliği içerisine girerek suikastlar tertip etmişlerdir. Haşhâşilerin suikast tertip etmeleri üzerine Selâhaddin Masyaf seferine çıkarak onların gücünü kırmıştır.⁸⁵ Bu dönemde Selâhaddin Haçlılar ile büyük bir mücadele içerisine girmiş ve topraklarını tek tek ele geçirmeye başlamıştır. Selâhaddin'in Haçlılara karşı tam manasıyla zafer elde edebilmesi için el-Cezire ve Suriye'ye mutlak hâkim olması gerektiğinden Haçlılar ile mücadelesinde bir ara vermiş ve Güney Doğu Anadolu ve Halep'i ele geçirerek kendisine tabi kılmayı başarmıştır. Halep'in Selâhaddin tarafından 1183 Haziran ayında fethedilmesinden en fazla Haçlılar zarar görmüş ve Zengi devletinin mirasına sahip olan Selâhaddin'in hakimiyeti daha da sağlamlaşmıştır.⁸⁶

Halep uleması Zengîlere destek verdiği için Selâhaddin Eyyübî'nin yükselişine sıcak bakmamıştır. Ancak zamanla, Selâhaddin'in Halep ulemasına gösterdiği hassasiyet ve himaye nedeniyle, ulema onu övgü dolu sözlerle takdir etmeye başlamıştır. Selâhaddin, cömertliğiyle tanınmış, askerlerinin yanı sıra muhtaçlar ve ilim adamlarına özel hazinesinden cömertçe harcamalar yaparak itibarını artırmıştır. Bu davranışlarıyla, Selâhaddin hem askeri hem de entelektüel çevrelerde saygı ve destek kazanmıştır.⁸⁷ Selâhaddin Eyyübî'nin Haçlılara karşı cihadı, 25 Ekim 1169'da Dimyat kuşatmasıyla başlamış ve 4 Temmuz 1187'de muzaffer olup Frankları topluca imha ettiği Hittin Savaşı'nda zirveye ulaşmıştır. Bu savaşta birçok Haçlı kral ve kontunu esir alarak, Haçlı güçlerini Sur, Trablus ve Antakya'ya çekilmeye zorlamış ve Kudüs ile çevresini kurtarmıştır. Selâhaddin Eyyübî, 1169'dan 1192'nin sonlarına kadar Haçlılar ile sürekli bir mücadele içinde olmuş ve bu dönem, 3. Haçlı Seferi'yle doruk noktasına ulaşmıştır. Selâhaddin'in bu dönemdeki askeri başarıları, Haçlılar ile olan uzun süreli çatışmasında belirleyici bir rol oynamıştır.⁸⁸

Eyyübîlerin hakimiyeti altındaki Müslüman coğrafyada, emirlerin ardından en etkin grup olarak alimler öne çıkmıştır. Selâhaddin Eyyübî'nin bakış açısına göre, özellikle Zengîler döneminde Eyyübî hakimiyetini desteklemeyen ulemanın Eyyübîler safına çekilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu durum, Selâhaddin'in yönetime geldiği hassas dönemde, İslâm dünyasında etkili olan Şâfilîği ve Eş'arîliği destekleyici politikalar benimsemesine yol açmıştır. Nizamülmülk'ün kurduğu medreseler sistemi, Eyyübîler tarafından yeniden tesis edilerek, bu kurumların mezunlarının gözetiminde işletilmiştir. Bu adımlar, Eyyübî ülkesinde ilmi ve fikri birliği sağlamak ve özellikle İsmâilî ve İmami Şiilere karşı önlemler almak amacıyla atılmıştır. Selâhaddin'in Sühreverdî gibi, hakkında yanlış bilgilerin yaygın olduğu bir alimle ilgili karar alması, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

⁸⁴ Makdîsî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn*, 2/55-56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 11/ 506-507; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbârî Benî Eyyûb*, 2/ 157-158.

⁸⁵ Büндârî, *Senâ'l-Berki's-şâmi*, 129; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 11/436; Makdîsî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn*, 261; Lewis, *Haşîşiler*, 86.

⁸⁶ Şeşen, *Selahaddin*, 118; İsfahânî, *el-Barkü's-Şâmi* (İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979), 5/128; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 11/499; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*, 3/ 67-70; İbn Şahinşah, *Mizmârü'l-Hakâik ve sırrü'l-Halâik* (Kahire : el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2005), 142-145; Makdîsî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn*, 2/ 42-49; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi : Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187* (Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1987), 363-364.

⁸⁷ İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye*, 33; Basuğuy, *Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler*, 33.

⁸⁸ Şeşen, *Selahaddin*, 141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 11/ 537; Ayrıca bk. Nadir Karakuş, "Selâhaddîn-i Eyyübî'nin Mühendisi: Bahâeddin Karakuş", *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (2023), 55-66.

Selâhaddin, Haçlılar ve İsmâîlîlerle olan fikri ve siyasi mücadelede olası bir yara almak istememiş ve bu yüzden Sühreverdî meselesine bizzat müdahale etme gerekliliği hissetmiştir. Bu durum, Selâhaddin'in sadece askeri ve siyasi bir lider olarak değil, aynı zamanda dönemin entelektüel ve dinî meselelerine de derinlemesine hâkim bir figür olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, Selâhaddin'in alimlerle ve fikri akımlarla olan ilişkisi, onun yönetim stratejisinde önemli bir yer tutmuştur.⁸⁹

Sonuç

Eyyûbî Devleti'nin kurucusu Selâhaddin Eyyûbî'nin dönemi, siyasi ve dinî açıdan oldukça çalkantılı bir süreci içerir. Bu dönemde yaşanan en önemli olaylardan biri, Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî'nin idamıdır. Sühreverdî'nin idamı, Selâhaddin Eyyûbî'nin yönetimi altında gerçekleşen dinî ve siyasi çatışmaların bir yansıması olarak görülebilir. Sühreverdî, döneminin önde gelen İslâm alimlerinden olup özellikle İsrâkîlik felsefesiyle tanınıyordu. Felsefi düşünceleri ve siyasi ilişkileri, özellikle Halep'teki Şâfî-Eş'arî uleması tarafından tehdit olarak algılanmış ve bu algı, onun idam sürecinin başlamasına yol açmıştır. Sühreverdî'nin öğrencisi ve Halep'in hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir, hocasının ölüm emrini verenleri cezalandırmıştır. Bu durum, Selâhaddin'in alimlerle ilişkilerindeki dönemin siyasi hassasiyetlerini açığa çıkaran bir örnek olarak tarihte yerini almıştır. Selâhaddin'in hükümdarlığı sırasında, Haçlı Seferleri ve İslâm dünyasındaki mezhepsel çatışmalar, onun siyasi manevralarını şekillendirmiştir. Haçlılarla mücadele etmek ve İslâm dünyasında birlik sağlamak için çeşitli stratejiler uygulayan Selâhaddin, özellikle Şâfî, Hanefî ve Mâlikî mezheplerini desteklemiş, ancak İsmâîlî ve Hanbelî mezheplerine karşı daha baskıcı bir politika izlemiştir. Eyyûbî Devleti'nin siyasi ve dinî yapısı, Selâhaddin'in döneminde önemli değişikliklere uğramış, bu durum onun politikalarını ve yönetim tarzını etkilemiştir. Selâhaddin, İslâm dünyasında yaygın olan mezheplere destek verirken, diğer mezheplere karşı sınırlayıcı politikalar benimsemiştir. Bu politikalar, onun Haçlılarla ve diğer İslâm devletleriyle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Sühreverdî'nin idamı, Selâhaddin Eyyûbî'nin yönetimindeki Eyyûbî Devleti'nin siyasi ve dinî yapısını ve dönemin hassas dengelerini yansıtan önemli bir olaydır. Özellikle Sühreverdî ve el-Melikü'z-Zâhir arasındaki ilişki, bu dönemin karmaşıklığını ve dönemin siyasi hassasiyetini göstermektedir. Sonuç olarak, Sühreverdî'nin idamı, Eyyûbî Devleti'nin siyasi ve dinî dinamikleri bağlamında incelendiğinde, Selâhaddin Eyyûbî'nin yönetimindeki dönemin doğasını gözler önüne sermektedir. Bu olay, Selâhaddin'in alimlerle ilişkilerindeki karmaşıklığı, dönemin siyasi hassasiyetlerini ve Eyyûbî Devleti'nin siyasi ve dinî yapısındaki değişimleri anlamamıza yardımcı olur. Selâhaddin Eyyûbî'nin dönemi, İslâm dünyasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte ve bu dönemin olayları, İslâm tarihindeki siyasi ve dinî gelişmeleri anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Sühreverdî'nin idamı, bu dönemin siyasi ve dinî dinamiklerini yansıtan ve Selâhaddin'in alimlerle ilişkisindeki çelişkili doğayı ortaya koyan önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir.

⁸⁹ Roxanne, "the Martyr of Aleppo", 418; Ebu Reyân, *Usûlu'l-Felsefe*, 120; Bekiryazıcı, "Sühreverdî el-Maktûl", 180; Ziyai, "Aydınlanmacı Felsefe", 287; Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, 173; Henri Corbin, "Şihâbeddin Sühreverdî", *İslâm'da Bilgi ve Felsefe*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 123.

Kaynakça | References

- Akyol, Edip. "Hamdanîler'de (905-1004) Dini ve Entelektüel Hayat". *İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 34-52.
- Baran, İlhan. *Büyük Selçuklu ve Eyyûbîler'de Siyaset Eksenli Sünni Faaliyetler*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Basuğuy, Bedrettin. *Selâhaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmi Faaliyetler*. İstanbul: Hivda, 2009.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988.
- Bekiryazıcı, Eyüp. "Anadolu'dan Halep'e ya da Ölümüne Seyahat: Sühreverdî el-Maktûl". ed. Editör, Mustafa Demirci, Ali Temizel, M. Ali Hacıgökmen, Sefer Solmaz. 2/171-184. Konya: TTK, 2013.
- Chamberlain, Michael. *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Chamberlain, Michael. *Ortaçağ'da bilgi ve sosyal pratik: Şam : 1190-1350*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Corbin, Henri. "Şehâbeddin Sühreverdî". *İslam'da Bilgi ve Felsefe*. çev. Mustafa Armağan. 123. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Çubukçu, İbrahim Agah. "Suhreverdî ve İsrâkiye Felsefesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1-4 (Temmuz 1968), 177-200.
- Ebû Reyân, Muhammed Ali. *Usûlu'l-Felsefetü'l-İsrâkiyye inde Şihâbuddin es-Sühreverdî*. İskenderiye, ts.
- el-Gazzali. *Filozofların Tutarsızlığı = Tehafütü'l-Felasife*. çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul : Klasik, 2005.
- Eyyûbî, Muhammed b. Takıyyüddin Ömer İbn Şahinşah. *Mizmârü'l-Hakâik ve Sırrü'l-Halâik*. Kahire : el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2005.
- Gilbert, Joan E. - Yılmaz, Harun. "Ortaçağ'da Şam'da İslâmî İlimlerin Kurumsallaşması ve İlmin Meslek Haline Gelişi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (Şubat 2009), 171-193.
- İbn Hallikân. *Vefeyatü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân Mimmâ Sebete bi'n-Nakl evi's-Semâ Ev Esbetehü'l-Ayân*. Beyrut: Dâru Sadır, 1978.
- Hamevî, Tâcuddîn. *Hadâiku'l-Fusûl ve Cevâhiru'l-Usûl*. Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1327.
- Hermann, Landelt. "Suhrawardi's Tales of Initiatien". *Journal of The American Oriental Society* 107/31 (1987), 475.
- Hüseyin, Muhammed. *Teşeyyu' fi'şiri'l-Mısrî fi'l-Asri'l-Eyyûbîyyin ve'l-Memâlik*. Kahire Müessesetü Hindavi, 1953.
- İbn Şahne, Kadi'l-Kudât. *ed-Dürrü'l-Müntehab fi Târîhi Memleketi Haleb*. thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş. Dimaşk: Daru'l-Kitabi'l-Arabî-Âlemü't-Türas. 1984.

- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. *Nakdu'l-Mantık*. thk. Abdurrahman b. Hasan Faid. Mekke: Daru Alemi'l-Fevâid, ts.
- İbn Vâsıl, Cemâleddin. *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire, 1953.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım. *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb*. Dımaşk (Damas) : Institut Français de Damas, 1954.
- İbnü'l-Cevzî, Sıbt. *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*. Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1952.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut : Dâru Beyrut, 1992.
- İsfahânî, İmâdüddin. *el-Berkü's-Şâmî*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979.
- İsfahânî, İmâdüddîn. *el-Bustânü'l-Câmi' li-Cemi'i Tevârihi Ehli'z-Zamân*. Sayda Beyrut : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Karakuş, Nadir. *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*. İstanbul: Mana Yayınları. 2018.
- Karakuş, Nadir. *Nureddin Zengî*. İstanbul: Ensar Yayınları. 2022.
- Karakuş, Nadir. “Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mühendisi: Bahâeddin Karakuş”. *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (2023), 55–66. <https://doi.org/10.32950/rid.1298605>
- Kaya, Mahmut. *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul : Klasik Yayınları, 2003.
- Keleş, Mahmut Recep, “Eyyûbî Devleti'nin Kuruluş ve Büyümesinde Nizâmiye Medreselerinin Etkin Rolü”. *kültür ve Sanat Tarihi*. 169-185. İstanbul: Artikel Akademi, 2021.
- Keleş, Mahmut Recep. *Eyyûbîler : Kuruluş Dönemi-1193'e Kadar*. İstanbul : Rağbet Yayınları, 2021.
- Kök, Bahattin. *Nüreddin Mahmud bin Zengi ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri*. İstanbul : İşaret Yayınları, 1992.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Lewis, Bernard. *Haşişiler : Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*. İstanbul : Sebil Yayınevi, 1995.
- Makdîsî, Ebû Şâme. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Makrîzî, Takiyyüddin. *el-Makrîzî ve Kitâbihî “Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfîde”*. Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Makrîzî, Takiyyüddin. *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. Kahire : Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1957.
- Makrîzî, Takiyyüddin. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*. Beyrut : Dâru Sadır.

- Morray. "An Ayyubid Notable and His World: Ibn al-'Adîm and Aleppo as Portrayed in His Biographical Dictionary of People Associated With the City". *An Ayyubid Notable and His World*. 137-144. Brill, 2021.
- Muhammed, Bûndârî. *Senâ'l-Berki'ş-Şâmi*. Kahire : Mektebetü'l-Hanci, 1979.
- Nuaymî, Muhyiddin. *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*. Dîmaşk : Matbuatü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabi, 1948.
- Ocak, Ahmet. *Nizâmiye Medreseleri : Selçuklu Devri Üniversiteleri*. İstanbul : Nizâmiye Akademi, 2017.
- Okumuş, Ejder. "Artuklularda Din-Toplum İlişkileri", *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular, 25-26-27 Ekim 2007 Mardin* , 1/327-341. Mardin: Dicle Üniversitesi, 2007.
- Özer, Serkan. "Selâhaddîn Eyyûbî'nin Fâtîmîlerle İmtihani: Komplolar ve İsyanlar". *Mavi Atlas* 8/2 (2020), 456-472.
- Roxanne, D. Marcotte. "Suhrawardi al-Maqtul, The Martyr of Aleppo" 22/2 (2001), 375-393.
- Safedî, Halil. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Beyrut : Franz Steiner Verlag, 1993.
- Sbath, Paul. *MIE 49 Sbath, Paul - Choix de Livres qui se Trouvaient Dans les Bibliothèques d'Alep (au XIIIe siècle) (1946)*, 1946.
- Sevim, Ali. "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri". *Belleter* 26/103, 501-520.
- Sohravardi. *The book of radiance = Pertevname*. Costa Mesa : Mazda Publishers, 1998.
- Steven Runciman. *Haçlı seferleri tarihi : Kudüs Krallığı ve Frank Doğu 1100-1187*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl. *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. *Se Risâle eş-Şeyh-i İşrâk : el-Elvâhü'l-îmâdiyye-Kelimâtü't-tasavvuf-Lemhât*. Tahran : Encümen-i Şahin Şahi, 1397.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. *Mecmûa-i Musannefât-ı Şeyh-i İşrâk : 1. el-Elvâhü'l-îmâdiyye*. Tahran : Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mütâlaât-i Ferhengî, 2001.
- Sühreverdî, Şihâbüddin es-. *el-Elvâhu'l-îmâdiyye*. İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Sühreverdî, Şihâbüddin. *Hikmetü'l-îşrâk : İşrak Felsefesi*. çev. Eyüp Bekiryazıcı. İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- İbn Şeddâd, Bahâeddin. *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsûfiyye*. Kahire : Mektebetü'l-Hanci, 1994.
- Şehrezûrî, Şemseddin. *Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatü'l-Efrâh*. Trablus : Cem'iyetü'l-Da'veti'l-İslâmiyye el-Âlemiyye [The World Islamic Call Society], 1988.
- Şeşen, Ramazan. *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul : Çağ Yayınları, 1987.

- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddin Eyyûbî ve Devri*. İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı [İSAR], 2000.
- Şeşen, Ramazan. *Selâhaddin Eyyûbî ve Dönemi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.
- Turan, Abdulkadir. “Nüreddin Mahmud Zengî Devri’nde (541-569/1146-1174) İlimiye Sınıfı”. *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (31 Aralık 2018), 35-50.
- Usaybia, Muvaffakuddîn. *Uyunü'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ*. Beyrut : Daru Mektebeti'l-Hayat.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*. İstanbul : Cem Yayınevi, 1993.
- Zehebî, Şemsüddin. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Hasan İbrahim Merve-Mahmud el-Arnâût. Beyrut: Dâru Sâdır, 1999.
- Ziai, Hossein. “Source and Nature of Authority: A study of Suhrawardî's Illuminationist Political Doctrine”. *The Political Aspects of Islamic Philosophy: Essays in Honor of Muhsin S. Mahdi*. ed. Charles Butterworth. 304-344. Harvard University, 1992.
- Ziyai, Hüseyin. “Sühreverdî: Aydınlanmacı Felsefe Doktrini”. çev. Selahattin Ayaz. *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi*. 290. İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.
- Elmalî, Hüseyin. “Ebû Temmâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/241. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.